

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Гарькавченко Катерини Геннадіївни «Територіально-політичний поділ світу в 90-х рр. ХХ - на початку ХХІ століття: боротьба за Арктику», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00,02 - всесвітня історія

Актуальність обраної теми. В поданій до захисту кандидатській дисертації Катерини Геннадіївни Гарькавченко досліджується один із важливих, проте маловивчених у вітчизняній історіографії аспектів - історичний розвиток міжнародних відносин у арктичному регіоні.

Однією з ключових тенденцій розвитку міжнародних відносин на сучасному етапі є глибинна криза, встановленої після закінчення «холодної війни» світопорядку. Глобальна система, яка оформилася на уламках дво полюсного світу, була заснована на домінуванні США, які у цей період отримали унікальний шанс для поширення власного бачення її розвитку. В основу американської глобальної стратегії була покладена ідея наддержавного регулювання економічних процесів та спільної відповідальності за вирішення безпекових проблем. Для регулювання цих питань у різних регіонах створювалася ціла низка наддержавних міжнародних організацій.

Проте на початку ХХІ ст. глобальні амбіції кількох провідних держав поставили під сумнів подальше існування міжнародної системи, створеної на початку 90-х рр. ХХ ст. Нові претенденти на глобальне домінування, зокрема, Росія, КНР, Туреччина, Іран, виступають за розподіл різних регіонів світу на сталі зони впливу. Це, у свою чергу, призводить до посилення протиріч із західними країнами, на чолі з США, які залишаються прибічниками постбіполярної системи міжнародних відносин. Проявом цього геополітичного конфлікту можна вважати і військовий конфлікт на сході України 2014 - 2018 рр., головною причиною якого є претензії Росії на переважаючий вплив на пострадянському просторі.

Відзначимо, що Арктика стала першим регіоном, де почали оформлюватися протиріччя між провідними державами. Перші ознаки кризи встановленої тут регіонального порядку проявилися ще наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Головною причиною цього стало суперництво полярних країн,

викликане бажанням встановити контроль над обширними територіями зі значними покладами вуглецевих ресурсів, видобуток яких став можливий внаслідок глобального потепління, яке відбувалося протягом останніх десятиріч. На початку XXI ст. у полярній зоні стикаються два бачення розвитку міжнародних процесів. З одного боку, США намагаються зберегти постбіполярний регіональний порядок, з іншого - Росія прагне розділити Арктику на сталі зони впливу і добивається розширення своєї військової та економічної присутності.

Отже, можна говорити про актуальність теми дисертаційного дослідження К. Г. Гарькавченко, у якому розглядається розвиток міжнародних відносин у 90-х рр. XX - на початку XXI ст. у Арктиці. Відзначимо, що ця тема до останнього часу не розглядалася системно українськими науковцями.

Відповідність дисертаційної роботи сучасним потребам науки і практики. Актуальність теми дослідження також підтверджується виконанням комплексних науково-дослідних завдань за тематичною спрямованістю наукових досліджень кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Крім цього праця К.Г. Гарькавченко повною мірою узгоджується з комплексною темою «Схід-Захід : теорія та історія між цивілізаційних взаємовідносин» (номер державної реєстрації 010311003602), яку розробляють фахівці Науково-дослідного центру імені В. Бейліса.

Ступінь обґрунтованості, достовірність і новизна наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації. Наукові положення і висновки дослідження сформульовані чітко, логічно, послідовно, є аргументованими і змістовними, оскільки мають достатню науково-теоретичну базу. Достовірність одержаних результатів підтверджується: теоретико-методологічною обґрунтованістю вихідних положень дослідження; опрацюванням значної кількості джерел; застосуванням сучасних методів дослідження; апробацією результатів дослідження; його практичним значенням.

При підготовці дисертаційної роботи автором використані: принцип історизму, який, зокрема, передбачає досконале знання історичних реалій, в

яких відбувався процес становлення та реалізації політики провідних держав в Арктиці, без чого неможливо зрозуміти сутність сучасного міжнародного порядку в цьому регіоні; принцип об'єктивності, що дозволив досягнути проблему шляхом врахування усіх фактів, подій та особистостей, всіх учасників міжнародного процесу в арктичному регіоні.

У роботі використано системний підхід, що дало змогу розкрити цілісність об'єкта дослідження, його системних елементів, сприяло виявленню різноманітних типів зв'язків, характерних для нього. При аналізі сутності, принципів функціонування та еволюції міжнародного порядку у арктичній зоні наприкінці XX - початку XXI ст. використання системного підходу викликало необхідність застосування різних загальнонаукових методів: логічного, індуктивного, дедуктивного, статистичного та ін. З-поміж загальнонаукових методів були задіяні аналіз, синтез, абстрагування, аналогію, узагальнення.

Достовірність наукових положень і висновків підтверджується використанням значної кількості праць сучасної української та зарубіжної історіографії, а також широкої джерельної бази. Перелік використаної літератури та джерел в дисертації складає 207 найменувань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше комплексно розглянуто зміст міжнародного суперництва щодо визначення обґрунтованості територіальних претензій США, Канади, Росії, Данії, Норвегії та Китаю в Арктиці в 90-х рр. XX - початку XXI ст.; удосконалено періодизацію історії міжнародних відносин в Арктиці в 90-х рр. XX - початку XXI ст.; набули подальшого розвитку висновки про те, що Арктика в досліджуваний період стала регіоном, де провідні держави намагаються впроваджувати різні геополітичні стратегії. З одного боку, США виступає за ліквідацію будь-яких перепон для вільної комерції та судноплавства; з іншого - Росія намагається реалізувати сценарій, за яким полярна зона розділяється на стійкі «зони впливу».

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Дослідження К. Г. Гарькавченко має чітку, логічну структуру. Усі його ключові елементи оформлені належним чином. Відзначимо, що робота написана чітким

лаконічним стилем, в аналітичному ключі, і, загалом, справляє позитивне враження. Виклад фактичного матеріалу здійснюється у проблемно- хронологічному плані, робляться проміжні висновки й узагальнення, а також достатня кількість посилань на джерела та літературу.

Структура дисертаційного дослідження К. Г. Гарькавченко зумовлена комплексом поставлених автором завдань і включає в себе вступ, чотири розділи, що, в свою чергу, поділяються на підрозділи, висновки, список використаних джерел і літератури,

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, окреслено об'єкт, предмет, мету і визначено завдання, відповідно до яких окреслені хронологічні й територіальні межі дослідження. Робота є логічно структурованою, що дозволило автору розв'язати поставлені завдання і розкрити тему дослідження. При цьому визначення мети й завдань, об'єкта і предмета дослідження, його хронологічних та географічних меж загалом не викликають заперечень.

Перший розділ присвячений аналізу історіографії (сс. 24-31), джерельної бази (сс. 20-24) та методології дослідження (сс. 31-34). У якості джерел дисертантка використала переважно опубліковані офіційні документи, зокрема міжнародні договори та угоди, укладені державами - учасницями Арктичної Ради - наддержавної організації, створеної у 1996 році задля спільного регулювання політичних, соціально-економічних та екологічних процесів у полярній зоні. Досить значним є пласт документальних матеріалів, пов'язаних з реалізацією арктичної політики у досліджуваний період провідними державами: США, Канадою, Росією та ін. Серед них можна відзначити «дорожні мани» арктичної стратегії різних американських президентських адміністрацій, нормативно-правові акти, матеріали парламентських слухань, тексти міждержавних угод, стратегічних планів, в яких представлені напрями та строки розгортання у полярній зоні військових та військово-морських сил. Окремо слід згадати про програмні документи, в яких виділені головні напрями захисту навколишнього середовища в Арктиці, соціальні ініціативи, щодо підтримки корінного населення, розвитку інфраструктурних проєктів. Також представлені документальні матеріали, пов'язані з міжнародним нормативно-

правовим регулюванням різних процесів в Арктиці. Це, зокрема, «Конвенція ООН з морського права 1982 р.», на основі якої відбувається процес розподілення арктичного континентального шельфу.

Також в якості джерел К. Г. Гарькавченко використала матеріали західної та російської преси, в яких висвітлюються ті чи інші аспекти арктичної політики провідних держав.

Наукові роботи науковців та експертів з міжнародних відносин в арктичній зоні склали ще одну важливу групу джерел.

Відзначимо також широку історіографічну базу дослідження. У своїй роботі дисертантка спиралася переважно на наукові праці представників західної історичної науки, оскільки саме американські, канадські, британські вчені зробили найбільш вагомий внесок у вивчення проблеми, яка досліджується.

Цілком адекватною представляється презентація методології дослідження, що розкриває широкий дослідницький інструментарій, яким автор кваліфіковано оперує для вирішення поставлених завдань.

У *другому розділі* розкривається процес формування та розвитку арктичного регіонального порядку, встановленого після закінчення «холодної війни». На думку дисертантки, у 90-х рр. XX ст. відбулося оформлення полярної міжнародної системи, заснованій на ідеї наддержавного регулювання усього комплексу політичних, соціально-економічних, екологічних процесів, які відбувалися у регіоні (ст. 36). Безпосереднім інструментом втілення спільної арктичної стратегії була Арктична Рада.

Разом із тим, як відзначає К. Г. Гарькавченко у підрозділі 2.2. (сс. 39-49), кліматичні зміни в Арктиці останніх двох десятиріч призвели до формування нового контексту міжнародних відносин у регіоні. Масштабне танення полярної криги зробило актуальними такі питання, як користування північними морськими шляхами та видобуток вуглецевих корисних копалин, зокрема, нафти та газу. Це, в свою чергу, призвело до посилення суперництва між провідними арктичними державами, які намагаються поставити під свій контроль частини морських шляхів та здобути у власність значні арктичні

території, де у перспективі можливо налагодити видобуток вуглецевих ресурсів.

У *третьому розділі* аналізуються арктичні стратегії провідних держав Заходу: США, Канади, Норвегії та Данії. К. Г. Гарькавченко відстоює думку про те, що хоча ці країни залишаються прибічниками збереження регіонального порядку, встановленого у 90-ті рр. XX ст., тим не менш простежується і їхнє бажання збільшити свою військову та військово-морську присутність у регіоні. Окрім того, такі впливові актори, як Канада, Данія та Норвегія є учасниками гонитви за континентальний шельф, намагаючись довести свої юридичні права на його частину у ООН, відповідно до «Конвенції з морського права» 1982 р.

Єдиною країною, яка у досліджуваній період виступає за збереження постбіполярного регіонального порядку у Арктиці у повному обсязі, на думку дисертантки, є США. Оскільки Білий дім не має значних можливостей для посилення тут військової та економічної присутності, він робить усе для того, щоб захистити стару міжнародну систему, засновану на спільній відповідальності усіх держав за увесь комплекс арктичних питань.

У *четвертому розділі* розглядається арктична політика Росії у 90-х рр. XX - на початку XXI ст. Дисертантка доводить, що у досліджуваній період Москва намагається реалізувати курс, спрямований на встановлення стійких зон впливу у полярній зоні. Вона усіма способами, намагається захистити свій суверенітет над Північним морським шляхом, прагне визнання права на використання значної частини арктичного континентального шельфу. Така стратегія реалізується, як дипломатичними та юридичними методами, так і шляхом посилення військової та військово-морської присутності у регіоні.

Окремо, К. Г. Гарькавченко розглянула арктичну політику Китаю, яка значно активізувалася у досліджуваній період. На думку дисертантки, КНР сьогодні зацікавлена у можливостях видобутку нафти та газу в арктичній зоні. До того ж вільне використання північних морських шляхів дозволило б значно збільшити експорт китайських товарів у різні регіони світу. Саме тому Пекін планомірно виступає за розширення свого включення у процес вирішення міжнародних проблем в арктичному регіоні, наполягаючи, що його енергетичні

ресурси та інфраструктури! можливості є надбанням не тільки полярних держав, але й всього людства у цілому. Отже, на думку К. Г. Гарькавченко така позиція зближує Китай із США та може призвести до посилення протиріч з Росією, яка прагне зберегти одноосібне панування у частині арктичного регіону.

Досягнення поставленої мети від дослідника вимагало ретельного опрацювання літератури та джерел, значного масиву статистичної інформації, застосовуючи при цьому різноманітні методи та підходи дослідження.

Загальні висновки логічно впливають зі змісту роботи, у концентрованому вигляді відображають основні результати дослідження.

Вивчення матеріалів дисертації дозволяє зробити висновок, що наукові результати, отримані автором, базуються на ґрунтовній та всебічній розробці досліджуваної проблеми, аналізі різних підходів до її вирішення. Результати дослідження мають достатній ступінь достовірності, яка обумовлена використанням великого обсягу аналітичних та статистичних даних, а також сучасними методами дослідження.

Отже, можна стверджувати, що мета дисертаційної роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою працею.

Значення одержаних результатів для науки й практики та **рекомендації** щодо їх можливого використання. Науково-практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що фактологічний матеріал дисертації, її положення та висновки суттєво розширюють і доповнюють сучасні знання історії міжнародних відносин.

Окремі положення можуть застосовуватись у роботі державних структур, які відповідають за реалізацію зовнішньополітичного курсу України. Фактичний матеріал та висновки, викладені в дисертації, можуть бути використані дослідниками історії міжнародних відносин в арктичному регіоні та під час підготовки курсів і спецкурсів з історії міжнародних відносин новітнього часу.

Повнота викладу наукових положень, висновків, **сформульованих у дисертації**, в опублікованих працях. Основні результати досліджень автора

достатньою мірою обґрунтовані. Їх наукова достовірність не викликає сумнівів, оскільки вони отримані в результаті аналітичної роботи. Загальна концепція дослідження апробована на конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів. За результатами дослідження автором опубліковано 5 статей, 4 з яких - у фахових виданнях України, 1-у періодичному зарубіжному виданні.

Структура дисертаційної роботи, відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації. Структура дослідження відповідає вимогам, які ставляться до кандидатських дисертацій. Представлена дисертаційна робота викладена на 196 сторінках, із них 174 сторінки - основний текст, складається з вступу, чотирьох розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків. Список використаних джерел та літератури нараховує 207 позицій. Основні наукові положення, отримані результати виконаної дисертації досить повно відображено в авторефераті. Автореферат відповідає вимогам, що висуваються МОН України до авторефератів дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Отже, дисертаційна робота Гарькавченко Катерини Геннадіївни за змістом, логікою побудови основних композиційних частин, а також за оформленням відповідає вимогам ДА К України, викладеним в «Основних вимогах до дисертацій і авторефератів дисертацій».

Визначаючи високий науково-дослідницький рівень виконаної К.Г. Гарькавченко дисертаційної роботи, яка характеризується своєю актуальністю, новизною, оригінальністю й завершеністю, на нашу думку, деякі її положення, твердження й узагальнення потребують уточнень та викликають потребу у їх обговоренні:

1. Виходячи з того, що тема дисертаційного дослідження є актуальною й не знаходила детального розкриття у попередніх працях, під час викладення історіографії проблеми було б доречним більш детально розкривати прикладне значення для даного дисертаційного дослідження висновків, зроблених у працях, що аналізуються.

2. На нашу думку, потребує більш детального обґрунтування верхня хронологічна межа дослідження - 2015 р. Адже не до кінця зрозуміло, яким

чином початок головування США у Арктичній Раді принципово вплинув на подальший розвиток міжнародних процесів в арктичній зоні;

3. Методологічній складовій дисертації, яка вичерпується підрозділом 1.3. (ст. 31-34), певного мірою не вистачає теоретичного підґрунтя. Правильно охарактеризувавши сутність методологічних принципів і основних методів пізнання, авторка недостатньо спроектувала їх на вирішення власних дослідницьких завдань.

Разом з тим, незрозуміло для чого в цьому підрозділі авторка аналізує праці Г. Кіссинджера. Погоджуємось з тим, що Г Кіссинджер (до речі, дисертантка називає його Г. Кіссинджера (ст. 32, 33)) вважається одним з ключових фундаторів сучасної американської глобальної стратегії, але аналіз його концепцій як дипломата та науковця мав би бути представлений у підрозділі 1.2. Аналіз історіографії.

4. Для дисертації домінуючим є описовий характер, у зв'язку з цим авторська позиція дисертанта простежується не надто активно. Автор більше акцентує увагу на позиціях тих чи інших дослідників, більш характерним є використання їх цитат.

5. Дисертація, на нашу думку, виграла б, якби автором були зроблені певні прогнози щодо перспектив розвитку міжнародного співробітництва у регіоні та визначено можливий потенціал такого співробітництва.

6. Нарешті, певні недоліки притаманні технічному оформленню роботи, списку джерел і літератури, мають місце окремі недогляди редакційного і граматичного характеру.

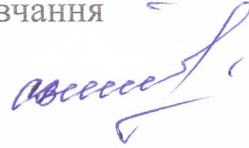
Проте, усі вищенаведені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Катерини Геннадіївни Г арькавченко.

Отже, дисертаційне дослідження К. Г. Гарькавченко «Територіально-політичний поділ світу в 90-х рр. XX - на початку XXI століття: боротьба за Арктику» відповідає вимогам п. 9, 11 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013

р.), а дисертантка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та методик навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

З. В. Священко

Підпис професора кафедри всесвітньої історії та методик навчання
З. В. Священко з а с в і д ч у ю

Ректор
Уманського державного
педагогічного університету
ім. П. Тичини
доктор пед. наук, професор

О. І. Безлюдний